

פילוסופיה או נבואה?

מהו הדיבר הראשון בעשרת הדיברות? על כך יש שתי מחלוקות מרתקות בין הרמב"ם לשניים מקודמיו. המחלוקת הראשונה היא בינו לבין בעל "הלכות גדולות" – אחד מגאוני כבל, כנראה ר' שמעון קיירא, בן המאה השמינית לספירה, שהיה הראשון למנות באופן שיטתי את תרי"ג המצוות. השנייה – בינו לבין ר' יהודה הלוי. אלה הם שני ויכוחים שונים, וכפי שנראה מיד הם נוגעים ביסודות האמונה.

המחלוקת הראשונה פשוטה. הרמב"ם מונה את הפסוק הפותח של עשרת הדיברות, "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים" (שמות כ, ב; דברים ה, ו) כמצוות עשה – להאמין בה'. ב"ספר המצוות" שלו, זו מצוות עשה הראשונה. ואילו בעל הלכות גדולות אינו מונה משפט זה כמצווה כלל.

מדוע לא? הרמב"ן, בהשגותיו לספר המצוות, ניסה לשער את טעם עמדתו של בעל הלכות גדולות; הוא עצמו, אגב, החזיק בדעה דומה לשל הרמב"ם, ובפירושו לתורה מנה את המשפט הזה כראשון בעשרת הדיברות. להערכתו, בעל הלכות גדולות מנה בין תרי"ג מצוות רק הוראות המדריכות אותנו לעשות, או לא

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

לעשות, דבר זה או אחר. המצוות הן כללי התנהגות, לא פריטי אמונה. האמונה בקיומו של אלוהים, או קבלת עול מלכותו, אינן מצוות בפני עצמן, אלא הנחות-יסוד למצוות ומבוא להן. הוא מצטט קטע מהמכילתא, המנתח את הקשר בין הפסוק שציטטנו, "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים", לבין הפסוק שאחריו, "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי" (שמות כ, ג; דברים ה, ז).

"לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי", למה נאמר? לפי שהוא אומר "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ". משל למלך שנכנס למדינה. אמרו לו עבדיו, "גזור עליהם גזירות!" אמר להם, "לאו, כשיקבלו מלכותי אגזור עליהם גזירות, שאם מלכותי אינם מקבלים – גזירותי היאך מקיימים?"

להערכתו של הרמב"ן, בעל הלכות גדולות סבר כי הפסוק "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים" אינו מצווה, אלא קביעה המנמקת מדוע בני ישראל צריכים לקיים את רצון ה'. הוא הציל אותם, הוא שחרר אותם, הוא הביאם אל מקום מבטחים. לכן עליהם לקבל את עול מלכותו. פסוק זה, אם כן, אינו אחד מעשרת הדיברות.

כפי שראינו בשיחתנו בשבוע שעבר, בזכות הארכיאולוגיה המודרנית אנו יודעים כיום כי הברית המקראית כתובה במבנה ספרותי דומה לזה של בריתות בינלאומיות במזרח הקדום. הללו עשויות בדרך כלל במתכונת בת שישה חלקים. שלושת הראשונים בהם הם (1) מבוא, המציג את יוזם הברית; (2) סקירה היסטורית, המתמצתת את תולדות היחסים בין הצדדים; ו-(3) סעיפי הברית, כלומר תנאיה והמחויבויות שהיא מטילה על הצדדים.

טעם העבדות, תחושת השחרור, ההכנה של העם שאלוהים שמע את צעקתו ומוציאו לחופשי. אלוהי אברהם אינו אלוהי אריסטו. הנביאים לא היו פילוסופים. הפילוסופים מצאו את אלוהים בפיזיקה ובמטפיזיקה, ואילו הנביאים מצאוהו בהיסטוריה. אלו דבריו הראשונים של החבר למלך הכוזרים:¹

אני מאמין באלוהי אברהם, יצחק ויעקב, אשר הוציא את בני ישראל באותות ובמופתים ממצרים וכלכלם במדבר והנחילם את ארץ כנען, אחרי אשר העבירם את הים ואת הירדן במופתים רבים...²

והוא ממשיך ומזכיר כי בהתגלות ה' במעמד הר סיני המילים הראשונות לא היו "אני בורא העולם ובוראכם", אלא "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים".³ הברית שה' כרת עם בני ישראל בהר סיני לא עוגנה בכריאה שאירעה בעבר הרחוק אלא ביציאת מצרים שאירעה שבועות ספורים קודם לכן.

בלב היהדות נמצאת תפיסה כפולת-פנים של מהותו של האל ויחסיו עם העולם, המתגלמת בשני כינויי העיקריים במקרא – אלוהים וה' – שהם שני היבטים שלו.⁴ מצד אחד, אלוהים: בורא העולם ובורא האדם בצלמו. הוא אוניברסלי: נגיש לכל אדם, יהודי ושאינו יהודי. אריסטו הגיע אל האלוהים באמצעות הלוגיקה והמטפיזיקה. לדידו, אלוהים הוא "עילת העילות", מחוללה הראשון של שרשרת האירועים שיצרה את העולם המוכר לנו. בימינו, רבים מגיעים לאותה מסקנה על סמך ידע מדעי: צירוף הנסיבות המתקיימות בכדור הארץ ומאפשרות היווצרות חיים הוא כה בלתי מסתבר, שקשה להאמין שהוא נוצר במקרה. וישנם גם המגיעים לאמונה בקיום אלוהים לא דרך הלוגיקה ולא דרך המדע אל מתוך תחושה פשוטה של יראה

ואם כך הוא, הנה פסוק ב, פסוק הפתיחה של עשרת הדיברות, מתגלה כנוסח דחוס מאוד של חלקים (1) ו-(2) בכתב הברית: "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ" הוא המבוא; "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים" הוא הסקירה ההיסטורית. הפסוקים שלאחר מכן, פסוק ג ואילך, הם סעיפי הברית – כלומר מצוות. אם כך הוא, צדק בעל הלכות גדולות (כפי שהבינו הרמב"ן) בראותו את הפסוק כמבוא למצוות ולא כמצווה בזכות עצמה.

עד כאן באשר למחלוקת הראשונה. השנייה נתגלעה, כאמור, בין הרמב"ם לר' יהודה הלוי (ריה"ל). לדעת הרמב"ם, אף על פי שהפסוק אומר "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים", עיקר מצוות האמונה באלוהים הוא להאמין בו כבורא עולם וכעילת כל הנבראים. הנה, כך אומר הרמב"ם בסעיפים הראשונים של הלכות יסודי התורה:

יסוד היסודות ועמוד החכמות, לידע שיש שם מצוי ראשון. והוא ממציא כל הנמצא... ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי, אין דבר אחר יכול להימצאות. ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויים, הוא לברו יהיה מצוי... ידיעת דבר זה מצות עשה, שנאמר "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ" (שמות כ, ב; דברים ה, ו).

ר' יהודה הלוי חולק על כך. הוא רואה בפסוק הראשון בעשרת הדיברות את אחת הראיות למרכזיותה של יציאת מצרים, ושל ההיסטוריה של עם ישראל, באמונה בה'. אכן, האמונה היהודית מצטיירת בספר הכוזרי, ספרו הגדול של ריה"ל, באופן שונה תכלית שוני מהאופן שהיא מצטיירת בו אצל הרמב"ם. לדידו של ריה"ל היהדות אינה פילוסופית אלא נוגדת פילוסופיה. היא מושתתת לא על מושגים מופשטים אלא על חוויות ממשיות:

והשתאות ("לא טיבם של הדברים בעולם הוא המיסטי, אלא עצם קיומו", אמר הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין).

אך ישנו היבט נוסף, והוא השכיח יותר במקרא. ה' (כלומר, השם המפורש): הקב"ה בהיבטו המיוחד לקורותיה של משפחה אחת, אומה אחת – ישראל. ה' מתערב בהיסטוריה של עם זה. הוא כרת איתו ברית בלעדית בסיני, שאינה דומה כלל לברית הכללית שהוא כרת עם נוח ועם האנושות כולה אחרי המבול. ברית נוח פשוטה ובסיסית: יש בה רק שבע מצוות. ואילו ברית סיני מפורטת מאוד ונוגעת כמעט לכל צדדי החיים.

הרמב"ם, הפילוסוף, הדגיש את ההיבט האוניברסלי והמטפיזי של היהדות ואת קיומו הנצחי והבלתי-משתנה של אלוהים. ואילו ר' יהודה הלוי, המשורר, רגיש יותר לממד הפרטיקולרי והנבואי של היהדות: לתפקידו של הקב"ה בדרמה ההיסטורית של עם ישראל.

הרמב"ם היה איש ההלכה והפילוסוף הגדול ביותר בימי הביניים, אך קשה להימלט מהמסקנה שכאן, לפחות, בעל הלכות גדולות ור' יהודה הלוי היו קרובים יותר לפשוטו של מקרא. גם גדול ההוגים לא תמיד צודק. אכן, בזאת גדול כוחה של היהדות: היא הייתה ועודנה שיחתם של קולות רבים, שלכל אחד מהם תוכנה ופירוש משלו לחכמה האינסופית הגלומה בדברי התורה.

1. כידוע, ספר הכוזרי כתוב כשיחה בין "החבר", חכם יהודי, למלך הכוזרים המתעניין באמונת ישראל. ריה"ל נשען בו על אירוע היסטורי אמתי. ממלכת הכוזרים, שהשתרעה בין המאות ה-7 וה-11 על שטח עצום באזור הים השחור והים הכספי, והייתה מעין כוח שלישי בין האסלאם לביזנטיון, אכן התגירה במהלך המאה השמינית.

2. ספר הכוזרי לרבי יהודה הלוי, א, יא (מערבית: יהודה אבן-שמואל, תל-אביב: דביר, תשל"ט).
3. שם כה.
4. על שני ההיבטים והשמות ראו ספר הכוזרי ד, א-ג; וכפירוש רמב"ן לתורה, שמות ג, יג.